

EKONOMİK ENTEGRASYON SÜRECİNDE GÜMRÜK BİRLİĞİNİN ETKİLERİ

Ali Bora¹

¹ M.Ü, Bankacılık ve Sigortacılık Ens., Yüksek Lisans Öğrencisi

Abstract- The aim of this study is to analyze the impact of custom union in the economic integration process. The experiences have showed that the integration into custom union requires some prerequisites i.e. macro-economic stability and rehabilitation of domestic economy. In addition, the nations may lose their sovereignty partly in the interaction process.

I. GİRİŞ

Toplum refahını arttırmak amacıyla uluslararası ticarete serbest hareketi kısıtlayan tüm engellerin ekonomik entegrasyona gidilerek kaldırılması, tüm dünya ülkeleri açısından faydalı olacağı görüşü belirtilerek, hedeflenmiş buna rağmen çeşitli sebeplerle bu tamamen gerçekleştirilemediğinde en azından engellerin bir kısmının kaldırılması yoluna gidildiği ve ortaya ekonomik entegrasyon aşamalarının çıktığı söylenebilir. Ekonomik entegrasyon çeşitleri ve aşamaları olarak ayrı ayrı incelenmesi mümkündür. Bu çalışmada önce ekonomik entegrasyonun çeşitleri ve aşamaları kısaca belirtildikten sonra temel konuyu oluşturan gümrük birliği ve bunun ekonomik etkileri teorik çerçevede içinde incelenmeye çalışılacak, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yapmış olduğu gümrük birliği anlaşmasının yorumu ve tartışması esas olarak bu teorik çerçevede okuyucuya bırakılacaktır. Bu açıdan yapılan çalışma yorum ağırlıklı değil teorik ağırlıklı olarak ortaya çıkmıştır.

II. EKONOMİK ENTEGRASYON TANIMI

Ekonomik entegrasyon, genellikle birbirine yakın veya aynı coğrafi bölge üzerinde bulunan aralarındaki ekonomik ilişkileri ve işbirliğini arttırmak amacıyla kalkınma düzeyleri, siyasal rejimleri ve tarihi geçmişleri birbirine benzeyen ülkelerin oluşturdukları birlik şeklinde tanımlanmaktadır.[1] Ülkelerin ekonomik entegrasyona gitmek istemelerinin sebebi oluşturulacak olan entegrasyon sonucunda ortaya çıkan geniş piyasa avantajlarından yararlanmak olmaktadır. Ortaya çıkan geniş piyasa sonucunda rekabet artacak, buna bağlı olarak üretim artacak, piyasaya bol ve kaliteli malların arz edilmesi sağlanacak, bunun sonucunda tüketicilerin refahı artacak ve sonunda da toplumsal refah artacaktır. Burada teoride bulunan ikinci-en iyi teoriye (second-best theory) kısaca deyinmek faydalı olacaktır. Tarihsel deneyimler ve kuramsal tartışmalara göre herhangi bir

çarpıklığın olmadığı dünyada malların ve üretim faktörlerinin serbest hareketi birinci-en iyi teori olduğuna göre çarpıklıkların olduğu dünyada uluslararası ekonomik entegrasyon teorisi ikinci en iyi teoridir.[2] Hükümetlerin serbest piyasa mekanizmasını engelleyecek müdahalede bulunmamaları birinci-en iyi politikayı oluşturmaktadır. İkinci en iyi teorinin temelini oluşturan görüşe göre serbest ticaret, dünya açısından en iyi politika olduğuna göre mevcut herhangi bir dış ticaret kısıtlamasının kaldırılması da, serbest ticaret yönünde bir adım olduğu için, dünya refahının artışına katkıda bulunabilecektir. İkinci en iyi teorinin en çok kullanıldığı alan gümrük birliği olmaktadır. Gümrük birliğinde kısıtlamaların tamamı kaldırılmadan, sadece bir bölümünün kaldırılması yoluna gidilmektedir.

III. EKONOMİK ENTEGRASYON ÇEŞİTLERİ

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinde temel olarak iki yaklaşım bulunmaktadır; uluslararası yaklaşım ve bölgesel yaklaşım. Bunlar aynı zamanda entegrasyon çeşitlerinin bir kısmını da oluşturmaktadır. Uluslararası yaklaşımdan amaç, dünya çapında uluslararası ticarete tarife ve tarife dışı engellerin azaltılmasıdır ki bu birinci en iyi teori tanımına uymaktadır. Bölgesel yaklaşım ise; çok sayıda (küçük) ülkelerin kendi aralarında serbest ticareti kurmak ve üçüncü ülkelere karşı koyulan engellerle de ekonomilerini korumak amacıyla aralarında yaptıkları anlaşmaları kapsamaktadır. Bu durum da ikinci-en iyi teori olmaktadır. Bu durumları göz önünde bulundurarak ekonomik entegrasyon çeşitlerinin; ulusal (bölgearası) entegrasyon, uluslararası (bölgesel) entegrasyon ve dünya (evrensel, bütünsel) entegrasyon olarak sayılması mümkündür.[3]

Ulusal (bölgearası) entegrasyon, herhangi bir ülke içinde bölgesel farklılıkların giderilerek bölgelerin ekonomik yönden bütünleşmesi, farklı yapının giderilerek iç entegrasyonun sağlanmasıdır.

Uluslararası (bölgesel) entegrasyon, coğrafi olarak dünyanın herhangi belirli bir bölgesinde bulunan ülkelerin ekonomik olarak bütünleşmesini sağlayan entegrasyondur.

Dünya (evrensel, bütünsel) entegrasyon ile, dünyadaki tüm ülkelerin uluslararası işbirliği yoluyla

oluşturulan serbest ticaret politikaları uygulayarak ekonomik bütünleşmelerini sağlayan dünya entegrasyonu belirtilmektedir.

IV. EKONOMİK ENTEGRASYON AŞAMALARI

Ekonomik entegrasyonun aşamaları ilk serbestleşme hareketinden tam bütünlüğe kadar giden bir süreçtir. Şu şekilde sayılabilir:

- Serbest ticaret bölgesi
- Gümrük birliği
- Ortak pazar
- Ekonomik entegrasyon
- Tam ekonomik entegrasyon

A. SERBEST TİCARET BÖLGESİ

Serbest ticaret bölgesinde amaç ticareti kısıtlayan engellerin bölge içinde kaldırılması, fakat bölge dışında ülkelerin kendi belirlediği kurallara göre hareket etmesidir. Tanım olarak serbest ticaret bölgesi; genellikle aynı coğrafi bölge üzerinde bulunan iktisadi sistemleri, piyasa yapıları ve gelişme düzeyleri birbirine benzeyen bir grup ülkenin aralarındaki ticarete gümrük vergileri, tarifeleri, ihracat-ithalat yasakları, miktar kısıtlamaları ve diğer eş etkili kısıtlamaları kaldırarak ticareti serbestleştirme şeklinde oluşturdukları bir bölgedir.[1] Ülkeler arasında yapılan anlaşma sadece bölge içinde geçerlidir. Üçüncü ülkelere karşı ülkeler diledikleri gibi hareket etme konusunda bağımsızdırlar. Burada ticaretin serbestliği yalnızca bölge menşeli mallarda geçerlidir. Yani, malın tamamen veya büyük çoğunluğu bölge içinde üretilmesi gerekmektedir. Bunun kontrolünün sağlanması amacı ile menşe kuralları uygulanmaktadır. Yani malın o bölge içinde üretildiğini gösteren belgeler düzenlenmektedir. Fakat bunun da brokrasiyi arttırdığı ve değişik yollarla bu uygulamanın aşılabildiği görülmektedir. Günümüzde serbest ticaret bölgesine en iyi örnek Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Association-EFTA) verilmekteydi. Üyelerden İsveç, Finlandiya ve Avusturya'nın da Avrupa Birliği'ne katılması ile geriye sadece büyük ülke olarak İsviçre ve Norveç kalmış olmasıyla EFTA'nın bir çeşit fiili dağılması anlamına gelmektedir. Fakat Kuzey Amerika'da ortaya çıkan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (North America Free Trade Association-NAFTA) örnek olarak verilmesi mümkündür.

B. GÜMRÜK BİRLİĞİ

Gümrük birliği serbet ticaret bölgesine benzemesine rağmen önemli bir özellikte ondan ayrılmaktadır. Bu özellik birlik üyelerinin üçüncü (birlik dışı) ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi

uygulamalarıdır. Buna göre gümrük birliğini tanımlarsak aralarındaki ticareti geliştirmek amacıyla bir grup ülkenin birbirlerinden ithal ettikleri mallara ve hizmetlere uyguladıkları gümrük tarifeleri, miktar kısıtlamaları ve diğer eş etkili kısıtlamaları kaldırarak ticareti serbestleştirmeleriyle birlikte üçüncü ülkelere karşı da ortak bir gümrük tarifesi uygulamalarıyla oluşan bir birliktir diyebiliriz. Gümrük birliğinde üye ülkeler, üçüncü ülkelere karşı uygulayacağı gümrük tarifelerini belirleme kararını uluslararası bir kuruma (otoriteye) bırakmış olmaktadır. Bu kuruma bırakılacak en önemli karar, yeni gümrük tarife seviyesinin nasıl belirleneceği, uygulanacak ortak gümrük tarifelerinin ne olacağıdır. Bu kararlar birlik içindeki ülkeler üçüncü ülkelere karşı artık istedikleri gibi hareket etme özgürlüğüne sahip bulunmamakta, dış ticaret politikasının belirlenmesinde yavaş yavaş üst kuruma bağlanmaktadır. Kurumun aldığı dış ticarete uygulanacak gümrük oranları, kotalar gibi bir takım kararlara uymak zorunluluğu vardır. Günümüzde gümrük birliği için en iyi örnek Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yapmış olduğu gümrük birliği anlaşmasıdır. Ayrıca belirtilmesi gereken bir özellik; Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üye olmadan gümrük birliği anlaşması yapan tek ülkedir.

C. ORTAK PAZAR

Ortak pazar, gümrük birliğine benzemekte farklı olarak emek hareketlerinin de serbestleştirilmesi gündeme gelmektedir. Ortak pazarı tanımlarsak; üye ülkelerin aralarındaki gümrükleri ve ticari sınırlamaları kaldırıp birleşik bir ekonomik bölge oluşturmak için işgücü, mallar, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamak amacıyla oluşturdukları bir entegrasyondur. Ortak pazarda artık işgücü serbestçe hareket etme özelliğine sahiptir. Fakat bu politikacılar için verilmesi güç kararlardan biri olmaktadır. Çünkü emeğin serbest olmasına karşı halkın belirli seviyede tepki göstereceği tahmin edilmektedir.

D. EKONOMİK ENTEGRASYON (BİRLİK)

Ekonomik entegrasyonda; ticaretin serbestleştirilmesi, faktör hareketliliğini engelleyen kuralların kaldırılmasının yanı sıra üye ülkeler arasında tüm ekonomik, mali, sosyal ve hukuki politika uygulamalarında da uyum sağlanmış, birleştirilmiştir. Bunun gerçekleşmesi için de, bu birlikte uluslararası bir organ oluşturulması gerekmektedir.[1] Bu aşamada artık ülkeler belirli kararları kendileri bağımsız olarak alamaz duruma gelmişler, fakat uygulamayı her ülkenin kendisi yapmaktadır.

E. TAM EKONOMİK ENTEGRASYON

Tam ekonomik entegrasyon aşamasında, ekonomik entegrasyondan farklı olarak finansman piyasasında da birleşme gerçekleştirilmekte, istikrar politikaları ve işlevleri ulusal düzeyin üstündeki kurumlara bırakılmaktadır. Makroekonomik seviyede bütünlük sağlanması, ortak paraya geçilmesi, tek merkez bankası kurulması gündeme gelmekte ve ülkelerin bağımsız olarak para arzını arttırması, faiz politikası izlemesi imkansızlaşmaktadır. Bu aşamada, üye ülkelerin ulusal ekonomik bağımsızlığı büyük ölçüde kaldırılarak çok önemli karar alanları uluslararası kuruluşa bırakılmaktadır.[4] Bu aşamaya geçen ülkelerin artık ekonomik olarak bağımsız oldukları söylenemez. Çünkü ülke kendi merkez bankasına, kendi parasına ve kendi başına karar verme ve uygulama hakkına sahip değildir. Fakat temsilcileri vasıtası ile üst kurum tarafından alınacak kararlarda etkili olabilmesi kendi aleyhine olacak kararlara itiraz edebilmesi mümkündür.

Aşamaları bu şekilde sayılan ekonomik entegrasyonun başarısında ekonomik bağların yoğunluğu kadar kültürel bağların da kuvvetli olması önemli faktör olmaktadır. Ekonomik entegrasyonu kolaylaştıran faktörleri; coğrafi yakınlık, siyasi ve askeri konularda yakınlık, ekonomik gelişme düzeylerinin yakın olması, ekonomik sistemlerin benzerliği, tarihi, kültürel ve dini bağların bulunması şeklinde saymak mümkündür.[5] Entegrasyonun başarısını etkileyen faktörler; ekonomik yapı benzerliği, tamamlamıcılık ve rakiplik, ödemeler dengesi ve döviz kuru politikaları, yeterli alt yapı, yatırım politikalarının entegrasyonu, gerçekleşen zararın tazmini, siyasi ve kültürel yakınlık olmaktadır.

V. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN EKONOMİK ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Ekonomik entegrasyonun aşamalarında da belirtildiği gibi gümrük birliği; üye ülkelerin kendi aralarında ticaret engellerini azalttığı ve dünyanın geri kalan kısmına da ortak gümrük engeli uyguladığı coğrafi ticaret bölgesi olmaktadır. Gümrük birliği iç ticarete gümrük engellerini azalttığı gibi, her bir üye ülke tüketicilerinin kendi yurtiçi üretimlerine ve üye olmayan ülkelere ithalata göre üye ülkelere daha ucuza ürün temin edebilmektedirler. Böylece, üye ülkelerdeki tüketiciler diğer üye ülkelere daha fazla ithalat yapabilmekte, kendi yurtiçi tüketimlerini ve üye olmayan ülkelere ithalatını azaltabilmektedirler. Gümrük birliği teorisi literatürde statik entegrasyon teorisi olarak yer almaktadır. Bu teorisinin statik olması, ortaya çıkan ekonomik entegrasyonun uzun dönem içinde getirdiği dinamik etkilere analizde yer verilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Statik gümrük birliği teorisi, gümrük birliği sonucu dünya gelir dağılımında ortaya

çıkacak yeni durumu ve az gelişmiş ülke ekonomilerini inceleme dışı bırakmıştır. Bu teori geliştirilerek dinamik entegrasyon teorisi ortaya çıkmış ve gümrük birliği teorisinden ayrılarak bağımsız bir teori olma özelliğini kazanmıştır. Ulusal ekonomiden entegrasyona geçildiği zaman entegrasyon içinde ortaya çıkacak değişikliklerin incelenmesi dinamik araçların kullanılmasını gerektirmektedir. Özellikle daha büyük entegrasyon içinde dışsal ekonomiler, ölçekten istifadeler, kaynak dağılımı, teknolojik ortam, piyasa şartları bakımından meydana gelecek farklı durumların açıklanabilmesi için dinamik araçların kullanılması ihtiyaç haline gelmektedir. Gümrük birliği teorisi statik yapıyla birlik içinde sadece mal hareketlerinin kolaylaştırılmasını incelediğinden sınırlı bir entegrasyonu kapsamaktadır. Fakat entegrasyon teorisinin entegrasyon sonucunda daha büyük bir ekonomi ortaya çıktığında meydana gelecek bütün değişiklikleri incelemesi gerekmektedir. Dinamik entegrasyon teorisi statik teoriden farklı olarak kullanmış olduğu araçlarla büyük piyasa analizleri yapmakta, ortaya çıkacak yeni dünya gelir bölüşümünü açıklamakta ve az gelişmiş ülke ekonomilerini incelemelerinin içine almaktadır.[6] Bu çalışmada gümrük birliğinin etkileri; statik etkiler ve dinamik etkiler olarak ele alınacaktır.

A. STATİK ETKİLER

Statik analizle gümrük birliğinin etkileri; birliğe giden ekonomilerin üretimleri üzerindeki etkisi, tüketimleri üzerindeki etkisi, dış ticaret hadleri üzerindeki etkisi şeklinde incelenmektedir. Fakat statik çerçeve içinde gümrük birliğinin etkileri esas olarak ticaret oluşturu (ticaret hacmini arttırıcı), ticaret saptırıcı, etkiler olarak incelenmektedir. Gümrük birliği sonucu ticaret oluşturu veya ticaret saptırıcı etkinin olması; ekonomilerin arz şartlarına (malijetlere), talep şartlarına ve birlik kurulmadan önce mevcut olan gümrük vergilerinin durumuna bağlıdır.[6]

Analizde bazı varsayımlar vardır. Bunlar:

- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet vardır,
- Faktörler ülke içinde hareketli fakat ülkeler arasında değildir,
- Ulaştırma maliyetleri dikkate alınmamıştır,
- Tarifeler yalnızca ticaret kısıtlayıcı şekildedir ve bunun ad-valorem olduğu varsayılmıştır,
- Fiyatlar tam olarak üretimin fırsat maliyetini yansıtmaktadır,
- Ticaret dengededir (ihracat ithalata eşit),
- Kaynaklar tam istihdamdadır.[7]

1. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TİCARET OLUŞTURUCU ETKİSİ

Ticaret oluşturucu etki; bir üye ülkenin entegrasyondan önce nisbi olarak yüksek maliyetle üretilmiş yurtiçi malların yerine diğer üye ülkeden nisbi olarak daha düşük maliyetle ithal edilen malları kullanmaya başladığı zaman ortaya çıkar.[2] Yani ticaret oluşturma, gümrük birliği sebebiyle, tüketimin yüksek maliyetli yurtiçi ürün yerine düşük maliyetli ortak ülkenin ürününe kayması ile oluşmaktadır. Bu durum iki yaklaşıma sahiptir: Birincisi; yurtdışında üretilen mallara benzer malların yurtiçi üretiminin azalması veya kaldırılması, bu mallar yerine ortak ülkeden ithal edilmektedir. İkincisi; yurtiçi mallar yerine ikame olan ortak ülkenin tüketiminin artmasıdır. Birincisi üretim etkisini-daha önce yurtiçinde üretilen malların gerçek maliyetinden tasarruf, ikincisi tüketim etkisini-yüksek maliyet yerine düşük maliyetin ikamesinden elde edilen tüketici fazlasını vermektedir. İkisi birlikte gümrük birliğinin ticaret oluşturucu etkisini ortaya çıkarmaktadır.

Birlik öncesi ülkede üretilen bir malın fiyatı, diğer ülkelerde üretilen aynı malın gümrüklü fiyatından daha düşük olduğu için yurt içi tüketim yerli üretimle karşılanmaktadır. Birlik kurulunca ithalatı pahalılandıran gümrükler ortadan kalkacağı için, birliğe dahil diğer üye ülkede aynı mal daha ucuza üretiliyorsa, pahalı üreten ülke malı ucuz üreten ülkeden ithal edecektir. Bu şekilde üretim daha düşük maliyetli bir kaynağa yönelmiş olmaktadır.[8]

Gümrük birliğinin ticaret oluşturucu olabilmesi ve sağlayacağı refahın artması şu şartlar altında olabilmektedir: Birincisi; üye ülkelerin gümrük birliği öncesi ticaret engellerinin yüksek olması. Bu durumda ticaret oluşturma etkisinin ortaya çıkma ihtimali ticaret saptırma etkisinin ortaya çıkması ihtimalinden daha fazladır. İkincisi; gümrük birliğinin ticaret engellerinin üçüncü ülkelere uyguladığı engellerden düşük olması. Bu durum ticaret saptırıcı etkinin daha fazla maliyetli olmasına sebep olacaktır. Üçüncüsü; gümrük birliğini oluşturan ülkelerin sayısı çok ve genişliği fazla olması. Bu durum büyük ihtimalle gümrük birliği içinde üreticilerin maliyetlerini düşürecektir. Dördüncüsü; üye ülkelerin ekonomileri tamamlayıcı olmalarından çok rakip ekonomiler olması. Bu durumda gümrük birliği oluşturulduğunda uzmanlaşma fırsatı ve ticaret oluşturma ihtimali yüksektir. Rakip sanayiler arasında gümrük birliği oluşturulması, tamamlayıcı durumda olan sanayi ve tarım ülkeleri arasında oluşturulacak gümrük birliğinden daha fazla refahı artırma ihtimaline sahiptir. Beşincisi; gümrük birliğini oluşturan ülkelerin yakın coğrafi bölgelerde bulunması. Bu, taşıma maliyetlerinin düşük olmasına ve üye ülkeler arasında ticaret oluşturucu etkinin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Altıncısı; üye

ülkelerin gümrük birliğini oluşturmadan önce kendi aralarında büyük ticaret potansiyeline ve ticaret ilişkilerine sahip olmaları. Bu durum, gümrük birliği oluşturulduktan sonra refahın artması için önemli bir özellik olarak görülmektedir.

Bu sayılanlardan başka gümrük birliği oluşturma sağlayacağı diğer statik refah etkileri de vardır. Bunlar; ülkelerin gümrük birliğinden önce ticaretin kontrolünü sağlamak için oluşturdukları gümrük ofisleri, sınır devriyeleri ve bunun gibi diğer idari kadronun gümrük birliği oluşturulmasıyla ortadan kalkması sonucu elde edilen tasarruflar. Bu durum ticaret oluşturulması veya ticaret saptırılmasına göre gümrük birliğinden elde edilen faydayı arttırabilmektedir. Diğer ise, ticaret saptırıcı gümrük birliği sonucunda gümrük birliğini oluşturan ülkelerin üçüncü ülkelere olan ithalatı ve buralara yaptıkları ihracatı azalacak ve bunun sonucunda da gümrük birliğinin kollektif bir ticaret hadlerinin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Ticaret oluşturucu etki görüldüğünde de bunun tersi meydana gelecektir; ticaret oluşturucu etki sebebiyle reel gelir artışı sonucu ithalat üçüncü ülkelere doğru yayılacak. Son olarak gümrük birliği oluşturmak uluslararası ticaret anlaşmalarında üye ülkelerin tek tek sahip olduklarından daha fazla pazarlık gücüne sahip olmalarını sağlayacaktır.[9]

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN ÜRETİM ETKİSİ

Bir gümrük birliği oluşturulduğunda, genişleyen pazar sebebiyle birlik oluşturulmadan önceki üretim ile birlik oluşturulduktan sonraki üretim arasında fark ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu üretim farkına gümrük birliğinin üretim etkisi denmektedir.[6] Üretim etkisi, olumlu üretim etkisi ve olumsuz üretim etkisi şeklinde incelenmektedir.

Olumlu üretim etkisinde, üretim gümrük birliğine bağlı olarak yüksek maliyetli ülke üreticilerinden düşük maliyetli ülke üreticilerine kaydırılmış olmaktadır.

Olumsuz üretim etkisi ise üretimin kurulan gümrük birliğinin başlangıçtaki şartlarına bağlı olarak düşük maliyetli ülke üreticisinden, yüksek maliyetli ülke üreticisine kayması sonucunu ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu olumlu ve olumsuz etkiler gümrük birliğinde ülkeleri ayrı ayrı olduğu gibi gümrük birliğinin tamamı açısından da önem taşımaktadırlar. Olumlu üretim etkisi gümrük birliğine üye ülkelere maliyet tasarrufu sağlarken, olumsuz üretim etkisi maliyet kaybına yol açmaktadır.

Olumlu ve olumsuz üretim etkileri, gümrük birliği oluşturma üye ülkelere getirdikleri yarar ve zarar açısından dikkate alınması gereken hususlar olmaktadır. Gümrük birliğinde üretim etkisinin tam

olarak görülebmesinde maliyet etkileri önemli rol oynamaktadır.

Gümrük tarifeleri ortadan kaldırıldığında üretim etkisinin belirlenmesinde iki etken bulunmaktadır. Bunlar; saptırılan ticaretin birim maliyet farkı ve oluşturulan ticaretin birim maliyet farkıdır. Bunlarla olumlu üretim etkisi ve olumsuz üretim etkisi hesaplanmış olmaktadır. Ticaret yön değiştirdiğinde ortaya çıkan yüksek maliyet ile düşük maliyet arasındaki fark ve ithal edilen miktar üretim etkisini tayin edecek, ticaret oluşturulduğunda maliyet eğrileri arasındaki fark ve ithal edilen miktar ortaya çıkan etkinin şiddetini gösterecektir.

Ticaretin oluşturulması ve yön değiştirmesi ile üretimin yer ve miktar değiştirmesi birbirine bağlı bulunmaktadır. Yeni bir ticaret oluşturulurken üretimin yeri ve hacmi değişmekte, ticaretin yönü değişirken buna bağlı olarak üretim değişikliğe uğramaktadır.

Sonuçta, gümrük birliğinden önce üye ülkelerin kendi aralarında ticarete bulunan ülkeler olması olumlu sonuç ortaya çıkaracak, gümrük birliğinin kapladığı sahanın geniş olması olumlu sonuca yardımcı olacak, gümrük birliği dışında kalan ülkelerin gümrüklerinin mümkün olduğu kadar düşük olması olumlu sonuç ortaya çıkaracaktır.[6]

Teoride incelenen tek mallı bir modelde, ticaret oluşturma ve gümrük birliğinden elde edilen faydanın büyük olması; ev sahibi ülkede talep ve arz elastikliğinin büyük olmasına, ortaklar ve ev sahibi ülke arasındaki maliyet farkının geniş olmasına, bu farkın ortaklar ve diğer üçüncü ülkeler arasında küçük olmasına bağlıdır. Diğer deyişle, ticaret saptırma kaybının büyük olması; ev sahibi ülkede talep ve arz elastikliğinin düşük olmasına, ortakların ve evsahibi ülke arasındaki maliyet farkının düşük olmasına ve ortaklar ile üçüncü ülkeler arasındaki maliyet farkının geniş olmasına bağlıdır. Kural olarak; dünyanın kazancı ticaret oluşmasına, kaybı ticaret sapmasına bağlı denilebilir.[10]

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜKETİM ETKİSİ

Gümrük birliği oluşturulduktan sonra bir malın tüketiminin artması veya başka bir mal yerine ikame edilmesi tüketim etkisini ifade etmektedir. Tüketim etkisinde gümrüklerin kaldırılmasına bağlı olarak ekonomiye giren mallar ekonomi içindeki nisbi fiyatları etkilemekte, malların tüketim hadleri değişikliğe uğradığı kabul edilmektedir. Tüketim etkisi de olumlu tüketim etkisi ve olumsuz tüketim etkisi olarak incelenmektedir.

Olumlu tüketim etkisi yeni bir ticaretin oluşturulmasına bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Gümrük birliği öncesi örneğin X malını gümrük himayesi altında A ülkesi kendisi üretirken, gümrük birliği oluşturulup gümrüklerin kaldırılmasıyla bu malı B ülkesinden ithal etmeye başladığı takdirde ortaya çıkan bu durum olumlu tüketim etkisidir. X malının ucuzlaması sebebiyle A ülkesindeki tüketim artacaktır.

Gümrük birliği oluşturulmasından sonra, ticaretin yön değiştirme durumu ortaya çıkıyorsa burada olumsuz tüketim etkisi görülmektedir. Olumsuz tüketim etkisinin ortaya çıkabilmesi için en az üç ülkenin olması gerekmektedir.

Tüketim etkisi üretim etkisine benzer şekilde gümrük birliği oluşturulduktan sonra yeni ticaretin oluşturulması ve ticaretin yön değiştirmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. İster yeni bir ticaret oluşturulmuş olsun, isterse mevcut ticaret yön değiştirmiş olsun ticarete konu olan mallar gümrük birliği üyelerinin iç pazarına, eskisinden daha ucuza girmektedir. Bu, gümrük vergisi alınmamasından kaynaklanmaktadır.

Tüketim etkisi, ticaretin yön değiştirmesi sonucu ortaya çıkmış ise, bu durum gümrük birliği dışındaki ülkeler için olumsuz etki yapacaktır. Ticaret, gümrük birliği dışındaki ülkelere gümrük birliğine üye ülkelere kaymış olmaktadır. Olumsuz tüketim etkisinden gümrük birliği dışında kalan ekonomiler zarar görmektedir. Ayrıca, üretim gümrük birliği dışındaki düşük maliyetten, gümrük birliği içerisindeki yüksek maliyete kaymış olduğu için gümrük birliği üyeleri açısından da bir maliyet kaybı olmaktadır.[10]

2. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TİCARET SAPTIRICI ETKİSİ

Ticaret saptırma etkisi, gümrük birliği sebebiyle kaynağın düşük maliyetli üçüncü ülkeden yüksek maliyetli ortak ülkeye kayması ile oluşmaktadır. Bunda da iki görüş bulunmaktadır: Birincisi; yabancı ülke kaynağından ortak ülke kaynağına kayması sebebiyle daha önce yurtdışından ithal edilen malların maliyetinde ortaya çıkan artış. İkincisi; düşük maliyetli üçüncü ülke malları yerine yüksek maliyetli ortak üye mallarının ikamesi sonucu tüketici artığında meydana gelen azalmadır. Bu ikisi birlikte gümrük birliğinin ticaret saptırma etkisini oluşturmaktadır.

Gerçekleştirilecek bir gümrük birliği ticareti dünyanın en ucuz ülkesinden değil daha yüksek maliyetli üye ülkelere yapılmasını gerektirecektir. Birliğe dahil olmayan ülkede bir malın fiyatı ucuz olduğu halde birliğe üye ülke aynı malı gümrüksüz olarak birliğe üye başka bir ülkeden yüksek fiyata ithal etmek zorunda

kalacaktır.[11] Ucuz üretilen birlik dışı bir kaynağın yerini, daha pahalı üye ülkenin kaynağı alacaktır.

Bir entegrasyondan elde edilecek bazı kazançlar düşük ticaret maliyetleri nedeniyle maliyet tasarruflarından kaynaklanacaktır. Üye ülke kendi kaynağına döner ise bunun sonucu ithal malların maliyetinde artış ve tüketici refahında azalma görülür. Her iki sonucun toplamı birliğin ticaret saptırıcı etkisini vermektedir.[8]

Ticaret sapsması, ticaret koşullarını da ticarete payları büyük olan birliklerin üyeleri lehine etkileyebilir. Ancak ticaretin oluşması ve sapsması ulus devletlerin refahını ve bu ülkeler arasındaki ticareti vurgulamasına karşılık, ilişkileri yatırım ve üretimin küreselleşmesi nedeniyle artan bir şekilde zayıflamaktadır. Entegrasyon içindeki ekonomiler bir denge durumundan diğerine hareket ettikçe geçişe ilişkin düzenleme maliyetleri ortaya çıkacaktır. Bu maliyetler, firmaların iş yapmadıkları, kaynakların ise daha kârlı işlere çok yavaş bir biçimde tahsis edilmekte olduğu bir dönemde, refah kayıplarıyla kısa dönemde önemli miktarlarda olabilmektedir. Ancak bu tür geçiş maliyetleri, bölge üyeleri içinde ve arasında sermaye derecesi ve işgücü hareketliliği arttıkça daha az olacaktır.[2]

3. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN DIŞ TİCARET HADLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Gümrük birliğinin kurulması sonucunda ticaretin üçüncü ülkelere birlik üyesi ülkelere kaymasıyla, oluşturulan gümrük birliğinin ticaret hadleri olumlu yönde etkilenmektedir. Bu olumlu etki ticaret sapsmasının oluşturacağı zararı azaltmaktadır. Fakat gümrük birliğinin kurulması üçüncü ülkelere yapılan ithalat talebini etkilemiyorsa, birliğin kurulması ticaret hadlerini etkilemeyecek, değiştirmeyecektir.

Gümrük birliğinin kurulması uzun dönemde verimlilik artışı sağlayarak üretimin artması ve maliyetin düşmesine sebep olacaktır. Sağlanan bu verimlilik artışı ithal ikamesi mallarda görüldüğü durumda, birliğin ticaret hadleri olumlu yönde etkilenecektir. Bunun yanında, verimlilik artışı gelir artışına da sebep olacağı için ithal mallarına olan talebi de arttırmaktadır. Talebin artış oranı birliğin kendi içinde oluşturulan tamamlamıcılık özelliğinden etkilenecek, kendi kendine yeterliliği büyük ölçüde sağlayan birliğin ithal mallarına olan talep artışı küçük olacaktır.

Gümrük birliğini oluşturan ekonomik alanın büyüklüğü, ticaret hadlerinde meydana gelen olumlu etkinin artmasında rol oynayan önemli bir faktördür. Birliğin üçüncü ülkelere olan ticaret hadleri, birlik dışına karşı uyguladığı ortak gümrük tarifesiyle beraber diğer ülkelerin uyguladığı gümrüklerle de ilgilidir.

Birliğin ihraç ettiği ürünlere üçüncü ülkelerin uyguladıkları gümrüğün yüksek olması, birliğin dış dünya ile olan ticaret hadlerini olumsuz yönde etkileyecektir. Oluşturulan gümrük birliği büyüdükçe üçüncü ülkelere karşı olan pazarlık gücü artacak ve bu üçüncü ülkelerin birlik tarafından üretilen mallara karşı gümrük uygulaması zorlaşacaktır.[7]

Bu etkilere ilave olarak gümrük birliğinin refah üzerindeki etkisine bakılırsa, bu etki ticaret oluşturucu ve ticaret saptırıcı etkilerin nisbî ağırlıklarına göre değişecektir. Gümrük birliğinin refahı nasıl etkilediğini görebilmek için üye ülkeler arasındaki ticarete konu olan tüm mallarda her iki etkiyi de incelemek gerekir. Saptırılan ticaretin miktarı ile birim ticaret maliyeti çarpılarak toplam ticaret saptırıcı etki bulunur. Oluşturulan ticaretin miktarı ile birim ticaretin oluşturulması maliyeti çarpılarak toplam ticaret oluşturma etkisi bulunur. Toplam ticaret oluşturucu etki ile toplam ticaret saptırıcı etki karşılaştırılarak net refah hesaplanır.[8]

Entegrasyonun veya gümrük birliğinin üye olmayan ülkeler üzerindeki etkilerine bakıldığında; gümrük birliğinin kurulması ile yeni bir ticaret oluşturuluyorsa, bu durum gümrük birliğinin dışında kalan ülkelerin ekonomilerin zararına bir durum ortaya çıkarmamaktadır. Çünkü, gümrük engellerinin bazı ekonomiler arasında kaldırılması, birliğe dahil olan ülkelerin üçüncü ülke ekonomileriyle olan ticaretlerine herhangi bir etkide bulunmaz. Gümrük birliğinin kurulmasıyla birlikte ticaret yön değiştirerek üçüncü ülke ekonomilerinden gümrük birliğine dahil ekonomilere yönelmişse, bu durumda gümrük birliği dışında kalan ekonomiler için olumsuz bir durum ortaya çıkmaktadır. Üretim, ucuz üretilen ekonomiden pahalı üretilen gümrük birliğine üye ülke ekonomilerine kaymıştır. Çünkü gümrük birliği içerisindeki ekonomiler arasındaki ticarete herhangi bir gümrük uygulanmamaktadır. Bu durumda, gümrük birliği dışında kalan ekonomiler daha ucuz üretici oldukları halde, gümrük birliğine üye ülkelere ihracat yapamayacak ve zarara uğrayacaklardır. Gümrük birliği dışında kalan ülke ekonomilerinin zararlarının büyüklüğü ticaretin yön değiştirme derecesine bağlıdır. Ticaretin yön değiştirme derecesi; üretim maliyetleri arasındaki farklara, gümrük birliği kurulmadan önce gümrük birliğini oluşturan ülkeler arasındaki verginin yüksekliğine ve gümrük birliğine üye ülkelerin üçüncü ülkelere gümrük birliğinden önce ve gümrük birliğinden sonra uyguladıkları vergilere bağlı olmaktadır. Maliyet farkı ne kadar fazla, gümrük birliğine üye ülkeler arasında gümrük birliğinden önce gümrük ne kadar yüksek, gümrük birliği dışında kalan ekonomilere uygulanan gümrük ne kadar fazla ise gümrük birliği dışında kalan ülkelerin kaybı aynı derecede büyük olacaktır.[6]

Sonuçta, net etki ticaret oluşumunun ve sapmasının net statik ve dinamik etkilerine bağlı bulunmaktadır. Bir yandan, geniş bir entegrasyon, üye olmayan ülkeler için ticaret şartlarını değiştirmek suretiyle bölge dışında bulunan ülkelere sağlanan mal ticaretinin önemli miktarlarını saptırabilir ve aksi durumda üye olmayan ülkelere gidebileceği halde bölgeye yapılmakta olan yabancı doğrudan yatırımların yönünü değiştirebilir. Diğer yandan üye olmayan ülkeler, entegrasyonun tabiatında bulunan ayırıcılığın düşük olduğu ve serbestleştirmeyle sürekli olarak azaltıldığı ölçüde kazanç elde edebilirler.

Geniş bir gümrük birliği, ölçek ekonomileri ve yeterlilik kazançları aracılığıyla üye olmayan ülkeler için ticaret şartlarındaki bozulmayı bir dereceye kadar engelleyerek düşük maliyetle ihracat yapabilir. Entegrasyonun bölge dışı ithalatı için artan talebinin taşıma etkileri ve geniş pazara girmenin düşük maliyeti, üye olmayan ülkeler için bu kazançların bir diğeri arasındadır.

B. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN DİNAMİK ETKİLERİ

Ticaret oluşturma ve ticaret saptırma kavramları statik yapıda kaynakların bölüşümü ile ilgilidir. Burada, verilen üretim faktörleri seti ile bir sistem ve sabit teknoloji vardır.[12]

Statik refah etkilerinin yanında ülkelerin gümrük birliği oluşturmalarının önemli birkaç dinamik faydalara da ulaşmalarını sağlayacaktır. Bunlar; rekabetin artırılması, ölçek ekonomileri, verimli yatırım imkânı şeklinde olmaktadır.[9] Üyelerin entegrasyon sonucunda elde edecekleri potansiyel dinamik kazançlar entegrasyonun derecesine göre, doğru yönlendirildiği ölçüde tarife engellerini azaltmanın daha da ilerisinde olacaktır. Düşük maliyetler ve artırılmış verimlilikten elde edilecek kazançlar, ölçek ekonomilerinden dahili olarak firmaya akacaktır.

Bölgesel işbirliği ve bölgesel entegrasyon aracılığıyla ölçek ekonomilerinin alt yapı, araştırma ve kalkınma açısından güvence altında olmasına piyasa genişlemesi yardımcı olabilir. Önemli dinamik kazançlardan biri de bölgesel serbestleşmenin teşvik edeceği artırılmış rekabettir. Rekabet, nisbî kıtlıkların göstergeleri olarak nisbî fiyatların güvenilirliğini artırır. Bu da daha etkin ve şeffaf piyasalar ile kaynak tahsisinde iyileşmelere yol açacaktır.[2]

Rekabetin Artırılması; Burada rekabet, birçok firmanın homojen ürün satması anlamında değil, daha çok, firmaların birbirlerinin piyasasına girme kabiliyeti ve isteği anlamında olmaktadır.[3] Gümrük birliği oluşturulması sonucunda ortaya çıkan rekabetin

arttırılması, elde edilen en büyük dinamik etkidir. Gümrük birliği oluşturulmadan önce üreticileri genelde monopol veya oligopol piyasada bulunuyorlar ve etkin üretimde bulunmayarak piyasaya istedikleri gibi yön verme imkânına sahip olabilmekteydiler. Gümrük birliği oluşturulup üye ülkeler arasında ticaret engellerinin kalkması sonucu, üreticiler daha etkin üretim yapmak zorunda kalarak diğer ülke üreticileri ile aralarında rekabet arttırılarak maliyetlerde düşme ve üretimde uzmanlaşma sağlanacaktır. Rekabetin artması sonucu gelişme hızlanmakta ve yeni teknolojilere geçilmektedir. Tüm bunlar tüketici faydasına olan üretim maliyetlerini azalmaktadır.

Gümrük birliğinin sağlayacağı ikinci dinamik fayda genişletilmiş piyasa sonucu ortaya çıkan ölçek ekonomileridir. Bununla birlikte dikkat edilmesi gereken bir husus, gümrük birliğine üye olmayan küçük yurtiçi piyasaya sahip olan ufak bir ülke diğer ülkelere ihracat yaparak büyük ölçek ekonomisine ulaşabilir.

Gümrük birliğinin sağladığı diğer dinamik fayda artan rekabet ve geniş piyasa sonucu ortaya çıkan verimli yatırım imkânıdır. Gümrük birliğinin oluşturulması, üye olmayan ülke üreticilerinin dışarıda kalmasını sağlamakta, üye ülke üreticilerinin yeni girişimlerde bulunmasını teşvik etmektedir. Bu durum genellikle tarife faktörleri olarak isimlendirilmektedir.[9]

VI. SONUÇ

Gümrük birliği, ekonomik entegrasyonun tabii sonucu olan pazar genişlemesinden faydalanma açısından yararlı olabilir. Ancak gümrük birliğine katılacak ülkelerin birlik sonucunda oluşacak ticaret oluşturma ve ticaret saptırma etkilerini hesaplaması, bunlarla ilgili amprik çalışmalar yapması ve tahmini de olsa gümrük birliğinin faydalarını ve zararlarını öğrenmeye çalışması gerekmektedir. Bunların önceden hesaplanmadan yapılan bir gümrük birliği anlaşması sonucunda faydalar ve zararlar zamanla ortaya çıkacak, zararların ortaya çıkmasıyla da bir takım fırsatlar kaçırılmış ve çok zaman kaybedilmiş olabilir. Bu da ekonomide tamir edilmesi güç yararlar açabilir. Gümrük birliğinden yararlanmak istenirken aksine çok büyük bir zararla karşılaşılabilir ve gümrük birliğinden beklenen faydanın çok uzağında kalınabilir. Ayrıca gümrük birliğinde gümrüklerin kalkması ile devletin de gümrük vergisi gelir kaybına uğraması kaçınılmazdır. Bunun telafisi için gümrük birliğinin olumlu etkileri görülmesi ve net refahta artış olması gerekir. Yani devletin gelir kaybı ve ticaret saptırıcı etkinin toplamı kadar bir ticaret oluşturucu etkinin olması gerekmektedir. Eğer ülke ekonomisi birlik sonucunda vergi gelirleri kaybı ve ticaret sapması sebebiyle bozulma gösteriyorsa bu bozulmanın telafisi için diğer üye (zengin) ülkelerin bu

ülkeye ekonomik yardımda bulunması ve bu yardım ülkenin uğradığı zararı karşılayacak boyutta olması gerekmektedir. Aksi halde gümrük birliği sonucu bir taraf sürekli zarar görecektir, diğer taraf sürekli kazançlı çıkacaktır. Bu ise gümrük birliğinden beklenen bir durum değildir.

KAYNAKÇA

- [1] Seyidođlu, Halil. *Ekonomik Terimler Sözlüğü*. Ankara:Güzem Yayınları, 1992.
- [2] Demirhan, Ali. "İpek Yolu Üzerinde Ekonomik İşbirliği". *Avrasya Etüdüleri-2*, sayı:1,1995.
- [3] Chacholiades, Mitiades. *International Economics*. New York: Mc Grow Hill Inc., 1990.
- [4] Tekeli, İlhan ve Selim, İlkin. *Türkiye ve AT-I*. Ankara: Ümit Yayınları, 1993.
- [5] Güran, Nevzat ve İsmail, Aktürk. *Uluslararası İktisadi Kuruluşlar*. İzmir, 1992.
- [6] Manisalı, Erol. *Uluslararası Ekonomi, Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, No.299, 1971.
- [7] Robson, Peter. *The Economics of International Integration*. London: Longman. 1993.
- [8] Balkır, Canan ve Muzaffer, Demirci. *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.
- [9] Salvatore, Dominick. *International Economics*. New York: Mcmillan Publishing, 1983.
- [10] Lindert, Peter H. & Charles, P. Kindleberger. *International Economics*. U.S: Richard D. Irwin Inc., 1982.
- [11] Tuncer, Selahattin, "Avrupa Topluluğu-Türkiye Gümrük Birliği". *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*. Kasım 1990.
- [12] Penketh, Keith. "The Custom Union". *European Economic Integration*. (Edited by Frank McDonald, Stephen Dearden). London: Longman, 1994.